

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИЛИМ
МИНИСТРЛИГИ**

**И.АРАБАЕВ АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК
УНИВЕРСИТЕТИ жана Ж.БАЛАСАГЫН АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ
УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ**

Диссертациялык кеңеш Д. 13.16.527

Кол жазма укугунда

УДК 372. 882 (575.2) (043.3)

БАЙТИКОВА БАКТЫГУЛЬ БАТЫРБЕКОВНА

**ОКУТУУ ӨЗБЕК ТИЛИНДЕ ЖҮРГҮЗҮЛГӨН МЕКТЕПТЕРДЕ
КЫРГЫЗ АДАБИЯТЫН ОКУТУУНУН ИЛИМИЙ-МЕТОДИКАЛЫК
НЕГИЗДЕРИ**

**13.00.02 – окутуунун жана тарбиялоонун теориясы менен методикасы
(кыргыз адабияты)**

Педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип
алуу үчүн жазылган диссертациясынын

АВТОРЕФЕРАТЫ

Бишкек – 2017

Диссертациялык иш Ош мамлекеттик университетинин Кыргыз тилин жана адабиятын окутуунун методикасы кафедрасында аткарылды.

Илимий жетекчи: педагогика илимдеринин доктору, профессор
Муратов Абдыкерим Жаркынбаевич

Расмий оппоненттер: педагогика илимдеринин доктору, профессор
Батаканова Светлана Топчиевна

педагогика илимдеринин кандидаты
Абдырасулова Элмира

Жетектөөчү мекеме: Жалал-Абад мамлекеттик университетинин башталгыч билим берүүнүн теориясы жана методикасы, кыргыз тили жана адабияты кафедралары.
Дареги: 715600, Жалал-Абад ш., Эркиндик, 57

Диссертация 2017-жылдын 20-октябрында саат 13.00дө И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин жана Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин алдындагы педагогика илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын ыйгаруу боюнча уюштурулган Д. 13.16.527 диссертациялык кеңешинин жыйынында корголот. Дареги: 720023, Бишкек шаары, Т.Саманчин көчөсү, 10 а.

Диссертациялык иш менен И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин Илимий китепканасынан таанышууга болот.

Дареги: 720026, Бишкек шаары, Раззаков көчөсү, 51.
<http://arabaev.kg/do.kg>

Автореферат 2017-жылдын 20-сентябрында таркатылды.

Диссертациялык кеңештин окумуштуу катчысы, педагогика илимдеринин кандидаты, доцент

Омурбаева Д.К.

ИЗИЛДӨӨНҮН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Изилдөөнүн актуалдуулугу. Мезгил өтүп, коом өзгөргөн сайын мамлекеттик тилге өзгөчө көңүл бөлүнүп, бөтөн тилдүү аудиторияга мамлекеттик тилди окутуу маселеси курч коюлуп жатат. Учурунда мамлекеттик тилди улуттук мектептерде окутуу маселеси оор маселе болсо, бүгүнкү күндө бул маселе бир кыйла оң жагына чечилип, мамлекеттик тилдин өнүгүшүнө ар тараптуу камкордуктар көрүлдү.

«Кыргыз Республикасынын мамлекеттик тили жөнүндө» Мыйзамы, Кыргыз Республикасынын Президентинин мамлекеттик тилди өнүктүрүү жана тил саясатын өркүндөтүү боюнча Жарлыгы, Кыргыз Республикасында 2014-2020-жылдары мамлекеттик тилди өнүктүрүүнүн жана тил саясатын өркүндөтүүнүн Улуттук программасы мугалимдердин, окумуштуулардын алдына көптөгөн милдеттерди койду.

Коюлган талаптарды аткаруудагы башкы милдеттердин бири – билим берүү тармагында мамлекеттик тилди окутуунун заманбап усулдарын пайдаланууга негизделген окуу-усулдук комплекстерди иштеп чыгуу, котормо ишин жана көп тилдүүлүк боюнча мугалимдердин квалификациясын жогорулатуу.

Окутуу өзбек тилинде жүргүзүлгөн мектептерде кыргыз адабиятын окутуунун теориялык маселелери боюнча түздөн-түз эмгектер жок болсо да, бул маселеге К.Акматов, К.Кимсанов, Т.Колдошев, С.Момуналиев А.Муратов, А.Мурзакметов ж.б. кайрылган.

Ал эми кыргыз адабиятын окутуу методикасы орус адабиятын окутуу илиминин негизинде өнүгүп келген. Кыргызстандагы окутуу орус, өзбек, тажик тилдеринде жүргүзүлгөн мектептерде кыргыз адабияты предметин окутуунун илимий-методикалык негиздери иштелип чыкпагандыктан, бул предметти окутуунун көп маселелерин советтик учурда орус адабиятын улуттук (окутуу орус тилинде жүргүзүлбөгөн) мектептерде окутуу боюнча адистер иштеп чыккан, практик мугалимдер колдонуп келген жана азыр да пайдаланып жаткан илимий концепцияларга, педагогикалык-методикалык принциптерге жана алдыңкы тажрыйбаларга таянып, аларды андан ары өркүндөтүү милдети коюлду. Советтик доордо адабиятты искусство катары түшүнүү, кабыл алуу багытында адабиятчылар, психологдор, философтор методологиялык негиздүү ойлорду айтышса, адабиятты окутуу аркылуу окурмандарды тарбиялоо, жаштардын эстетикалык табитин көтөрүү багытында методисттер илимий концепцияларды иштеп чыккан.

Бөтөн тилдүү окуучуларга башка элдин адабиятын үйрөтүү, тагыраагы, союздук республикалардын улуттук мектептеринде орус адабиятын окутуу проблемалары бир катар окумуштуу-методисттердин изилдөөлөрүнүн өзөктүү темасына айланган. Мына ушул эмгектер кыргыз адабиятын өзбек тилдүү аудиторияда окутууга жол көрсөтөрүн бул предметти окутуу багытын-

дагы алгачкы тажрыйбалар көрсөттү. Ошондой эле кыргыз адабиятын кыргыз мектептеринде окутуу боюнча илимий эмгектердин (Б.Алымов, С.Байгазиев, С.Батаканова, К.Иманалиев, И.Исамидинов, Н.Ишекеев, Н.Кангелдиев, А.Муратов, В.Мусаева, С.Рысбаев, С.Сакиева, Н.Шнейдман, С.Момуналиев ж.б.) жоболорун да өзбек тилдүү окуучуларга кыргыз адабиятын окутуу ишинде пайдаланууга болорлугу биздин ишти жазуу процесинде тастыкталды.

Соңку жылдарда орус, өзбек, тажик тилдүү мектептерге кыргыз тили жана адабияты предметтери атайын сабак катары киргизилип, алар боюнча окуу-нормативдик материалдар, методикалык колдонмолор жазылды (Б.Абдухамидова, М.Абдыкадырова, А.Акматова, Т.Аширбаев, З.Дербишова, К.Добаев, Ү.Култаева, А.МаксUTOва, А.Мусаев, С.Момуналиев, Т.Үсөналиев, М.Шарипова, Ж.Шериев ж.б.), бирок бул материалдар да биз кайрылган проблема боюнча изилдөөлөрдүн жетишсиз болуп жаткандыгын көрсөтөт.

Көрсөтүлгөн иштерде биз кайрылган тема – өзбек мектептерде кыргыз адабиятын окутуунун илимий-методикалык негиздери атайын иликтөө максатында алынбаган, андыктан да ал проблеманы алгачкылардан болуп колго алып отурабыз. Ошентип, бүгүнкү күндө мамлекеттик тилдин мектептерде, анын ичинде улуттук мектептерде окутуу жагы бир нече этаптарды басып өтсө да, кыргыз адабиятын окутуу маселеси өз деңгээлине чыга албай жатат. Андагы негизги *карама-каршылыктар*: өзбек окуучуларынын кыргыз адабиятын окууга кызыкчылыгы артып жатса да, учурда өзбек мектептеринде кыргыз адабиятын окутуу боюнча атайын даярдалган адистердин аздыгы; мектептердин кыргыз адабияты боюнча окуу китептери менен толук кандуу камсыз болбогондугу; мугалимдер үчүн эң зарыл болгон кыргыз адабиятын окутуу боюнча окуу-усулдук колдонмолордун жеткиликтүү эместиги; өзбек мектептерине кыргыз адабияты боюнча окутуу практикасына бир нече жаңычыл мугалимдердин тажрыйбаларынын киргендиги, бирок алардын илимий жактан жыйынтыкталбай жаткандыгы. Жогорудагы проблемалар биздин илимий ишибиздин **актуалдуулугун** айгинелейт.

Диссертациянын темасынын илимий мекемелердин жүргүзгөн илимий-изилдөө иштери менен болгон байланышы:

Диссертациялык эмгек Кыргыз Республикасында 2014-2020-жылдары мамлекеттик тилди өнүктүрүүнүн жана тил саясатын өркүндөтүүнүн Улуттук программасы, Ош мамлекеттик университетинин кыргыз тилин жана адабиятын окутуунун методикасы кафедрасынын 2011-2014-жылдардагы негизги илимий-изилдөө иштеринин планы менен байланышат.

Изилдөөнүн максаты – окутуу өзбек тилинде жүргүзүлгөн мектептерде кыргыз адабияты предметин үйрөтүүнүн методикасын иштеп чыгуу жана аны эксперимент жолу менен текшерүү.

Изилдөөнүн милдеттери:

1. Окутуу өзбек тилинде жүргүзүлгөн мектептерде кыргыз адабиятын окутуунун жалпы теориялык проблемаларын үйрөнүү, талдоо жана жыйынтыктоо, аларды жалпылоо.
2. Окутуу өзбек тилинде жүргүзүлгөн мектептердин кыргыз адабияты боюнча окуу программаларына, окуу китептерине анализ жүргүзүү, алардын оң жактарын жана кемчилдиктерин көрсөтүү, себеп-натыйжаларын аныктоо.
3. Өзбек тилдүү мектептерде кыргыз адабиятын окутуунун өзгөчөлүктөрүн жана окутуунун эффективдүү ыкмаларын жана жолдорун, өзбек жана кыргыз адабияттарын байланыштырып окутуунун дидактикалык талаптарын, принциптерин, ыкмаларын аныктоо, мектеп практикасына сунуштоо.
4. Сунуш кылынган илимий-методикалык жоболорду жана натыйжаларды тажрыйбада текшерүү.

Изилдөөнүн объектиси: Окутуу өзбек тилинде жүргүзүлгөн мектептеринде кыргыз адабиятын 5-9-класстарда үйрөтүү процесси.

Изилдөөнүн предмети: Окутуу өзбек тилинде жүргүзүлгөн мектептеринде кыргыз адабияты сабактары.

Изилдөөнүн божомолу:

Окутуу өзбек тилдүү мектептерде кыргыз адабиятын окутуунун методикасын өркүндөтүүгө болот, эгерде:

- кыргыз адабиятын окутуунун илимий-теориялык, методологиялык, педагогикалык, психологиялык жана дидактикалык негиздери туура аныкталса;
- кыргыз адабияты менен өзбек адабиятынын окшоштуктары, бөтөнчөлүктөрү, стили, принциптери окутууда эске алынса;
- көркөм чыгармалар аркылуу кыргыз-өзбек элинин башынан өткөн тарыхый-маданий шарттары, улуттук менталитети байланыштуу каралса;
- окутуу технологияларын ишке ашырууда кыргыз адабияты предмети башка предметтер менен интеграцияланып, чыгармаларды талдоо процесси окуучулардын өлкө таануучулук, этномаданий, тилдик компетенттүүлүгүн калыптандырууга багытталса.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы жана теориялык баалуулугу: Окутуу өзбек тилинде жүргүзүлгөн мектептерде кыргыз адабиятын окутуунун жалпы теориялык проблемалары талданып, жыйынтыктары жалпыланды, окуу программаларына, окуу китептерине анализ жүргүзүлдү жана өзбек тилдүү мектептерде кыргыз адабиятын окутуунун өзгөчөлүктөрүнө токтолуу менен окутуунун эффективдүү ыкмалары жана жолдору сунуш этилди, өзбек жана кыргыз адабияттарын байланыштырып, интеграциялап окутуунун ди-

дактикалык талаптары, принциптери иштелип чыкты жана кыргыз адабиятын окутуунун методикалык системасын колдонуунун натыйжалуулугу педагогикалык эксперимент аркылуу текшерилип, мектеп мугалимдерине сунушталды.

Изилдөөнүн практикалык мааниси:

Изилдөөдөн келип чыккан негиздемелер, тыянактар, сунуштар өзбек тилдүү мектептерде кыргыз адабиятын окутуунун натыйжалуулугун жогорулатууга салым кошот. Изилдөө ишиндеги материалдар жогорку окуу жайларындагы улуттук мектептерде кыргыз адабиятын окутуу адистиги боюнча мамлекеттик стандартка ылайык окуу пландарын, окуу китептерин түзүүгө жана бул адистик боюнча кесипкөйлөрдү: студенттерди, мугалимдерди даярдоодо жана билимин өркүндөтүү курстарында лекциялык, семинардык сабактардын мазмунун тереңдетүүгө жана жалпы эле таалим-тарбия берүү тармагын жакшыртууга көмөктөшөт.

Коргоого коюлуучу негизги жоболору:

- өзбек тилдүү мектептерде кыргыз адабиятынан окулуучу чыгармалар салыштырып окутуу аркылуу интерпретацияланса жана интеграцияланса окутуунун мазмуну байыйт жана сапаты жогорку баскычка көтөрүлөт;
- өзбек тилдүү мектептердин окуучулары кыргыз адабиятын окуу аркылуу жашап жаткан өлкөсүнө урматтоо, сыйлоо сыяктуу мекенчилдик сезими жогорулайт жана улуттар аралык мамилелер чыңдалат;
- өзбек окуучуларынын кыргыз адабиятын окуу аркылуу сөз байлыгы, кеп ишмердүүлүгү, дүйнө таанымы, руханий дүйнөсү байып, ой жүргүртүүсү өсөт;
- үйрөнүлүп жаткан чыгармалар аркылуу өзбек адабиятынын чыгармалары менен салыштыруу, анализдөө жана тилдик каражаттарга баа берүү компетенттүүлүктөрү калыптанат.

Изденүүчүнүн жекече салымы өзбек тилдүү мектептерде кыргыз адабиятынын жалпы теориялык проблемалары жана кыргыз адабияты менен өзбек адабиятын байланышта окутуунун методикалык системасы учурдагы талаптарга ылайык эң алгачкы жолу иштелип чыккандыгы, педагогикалык экспериментте текшерилип, анализденип, педагогикалык процеске сунушталгандыгы менен аныкталат.

Илимий изилдөөнүн натыйжаларын тастыктоо (апробациялоо)

Диссертациялык тема боюнча илимий-практикалык жыйындарда баяндамалар жасалган, илимий-методикалык макалалар жазылган жана иш ОшМУда, республикалык симпозиумдарда, Ош шаардык билим берүү башкармалыгынын методсекцияларында, мектептерде талкууланган.

Изилдөөнүн эксперименттик базасы: Ош облусунун Кара-Суу райо-

нунун Ч.Айтматов атындагы окуу-тарбия мектеп-комплекси, №94 Т.Алтыбаев орто мектеби, Араван районунун А.Саломов, Ош шаарындагы № 23 Панфилов атындагы орто мектептери.

Эксперимент үч этапта жүргүзүлдү.

Биринчи этап (2008-2010-ж.ж.) Ош шаарындагы №39 Октябрдын 70 жылдыгы атындагы окутуу өзбек тилинде жүргүзүлгөн орто мектепте кыргыз тили жана адабияты мугалими болуп иштөө менен окуучуларга анкета таратуу аркылуу алардын оозеки жана жазуу жумуштары анализденип, мугалимдердин тажрыйбасы үйрөнүлдү. Ошондой эле, берилген теманын негизинде адабият таануу, философия, эстетика, педагогика, адабиятты окутуу методикасы боюнча эмгектер талданып, аталган мектептерде окуучулар жана мугалимдер менен аңгемелешүү жүргүзүлүп, окуучулардын кыргыз адабиятын, маданиятын, тилин канчалык деңгээлде билерлиги, кызыгуусу калыптандыруучу эксперимент аркылуу аныкталды.

Экинчи этапта (2011-2013-ж.ж.) мектептерде үйрөтүүчү эксперимент өткөрүлүп, окутуу өзбек тилинде жүргүзүлгөн мектептерде кыргыз адабиятын окутуунун биз сунуш кылган методикалык система менен үйрөнүүнүн натыйжалуулугу текшерилди.

Үчүнчү этапта (2013-2016-ж.ж.) жүргүзүлгөн эксперименттин натыйжалары калыпка салынып, анализденди. Жыйынтык пикирлер системага салынды.

Диссертациянын жыйынтыктарынын толук жарыяланышы:

Илимий иштин негизги материалдары жана өзөктүү жоболору 2008-2014-жылдардын арасында республикалык, эл аралык илимий-практикалык конференцияларда атайын баяндама катарында окулган. Диссертациянын негизги мазмуну 9 макалада илимий журналдарда чагылдырылып, 2 окуу-усулдук колдонмодо берилген. Ошондой эле, автордун 18 жылдык илимий-педагогикалык тажрыйбасы жалпылаштырылган.

Диссертациянын көлөмү жана түзүлүшү: Эмгектин жалпы көлөмү – 185 бет, пайдаланылган адабияттардын тизмеси – 149, таблицалар – 5, тиркемелер – 4.

Киришүүдө теманын актуалдуулугу, проблемалуулугу, изилдөөнүн максаты, милдеттери, методдору аныкталып, илимий жаңылыгы, практикалык мааниси, коргоого алып чыгуучу негизги жоболору, натыйжаларынын апробациясы чагылдырылды.

Биринчи глава «Окутуу өзбек тилинде жүргүзүлгөн мектептерде кыргыз адабиятын окутуунун жалпы теориялык проблемалары» деп аталып, өзбек тилдүү мектептерде кыргыз адабиятын окутуу тарыхына, кыргыз адабияты окуу программаларына, окуу китептерине анализ жүргүзүлөт жана кыргыз адабиятын окутуунун өзгөчөлүктөрү көрсөтүлөт.

Экинчи глава «Кыргыз адабиятын өзбек мектептеринде өзбек адабияты менен байланышта окутуунун методикасы» деп аталат. Бул главада өзбек жана кыргыз адабияттарын байланыштырып окутуунун дидактикалык талаптары, принциптери жана кыргыз адабиятын окутууда өзбек жана кыргыз адабияттарын интеграциялап үйрөтүүнүн жолдору, ыкмалары жөнүндө айтылат.

Үчүнчү главада иштин мазмунунда көрсөтүлгөн теориялык маселелер эксперименталдык иликтөөгө алынып талданат жана жыйынтыктары чагылдырылат.

Жалпы жыйынтыкта изилдөөнүн мазмуну боюнча негизги корутундулар жана алардан келип чыккан сунуштар айтылат.

ИЗИЛДӨӨНҮН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Изилдөөнүн негизги мазмуну диссертациялык изилдөөнүн милдеттеринин аткарылыш ырааттуулугуна карай берилди.

Изилдөө ишибиздин **I главасы «Окутуу өзбек тилинде жүргүзүлгөн мектептерде кыргыз адабиятын окутуунун жалпы теориялык проблемалары»** деп аталып, окутуу өзбек тилинде жүргүзүлгөн мектептерде кыргыз адабиятын окутуунун жалпы теориялык проблемаларын иликтөөгө алдык. Кыргыз элинин өзбек эли менен жанаша жашап, жашоо-тиричилигиндеги окшоштуктар, бала тарбиялоодогу этнопедагогикалык жагдайлары жөнүндө сөз кылдык.

Кыргыз эли эгемендүүлүккө ээ болгондон кийин кошо кабыл алынган мамлекеттик тил мыйзамы, улуттук мектептерге кыргыз тилин, кыргыз адабиятын окутуу боюнча билим берүү стандарттары бул предметтин башка предметтер арасында өз орду бар экендигин тастыктады. Анткени, адабият предмети бөтөн улуттун окуучусунун өз жерин сүйүүгө, Мекенинин патриоту болууга, эң башкысы инсан болууга тарбиялайт.

Алгач өзбек тилдүү мектептерде кыргыз адабияты предмети кыргыз тили предметинин ичинде өтүлдү жана негизги басым тил үйрөтүүгө багытталды.

1999-жылы Ж.Шериев, С.Момуналиев тарабынан өзбек тилдүү мектептерге кыргыз адабияты боюнча окуу программасы түзүлүп, сунушталды. 2004-жылдан С.Момуналиевдин авторлугунда 5-класстын «Кыргыз адабияты» окуу китеби жарык көрдү. Белгиленген жылдар аралыгында окуу китебинин, усулдук колдонмолордун жоктугу адабият предметин окутуу маселесинин өнүгө албай жаткандыгын тастыктады.

I главанын 2-бөлүмүндө окуу программасына, окуу китептерине анализ жүргүзүлдү. Окуу программасынын түзүлүш принциптери, альтернативалуу программалардын түзүүчүлөрүнүн программа боюнча ойлору камтылды.

Окуу китептеринин жаралышы, мазмуну, сапаты жөнүндө да иликтөө жүргүзүлүп, окуучунун адабий билимин калыптандыруудагы орду тууралуу айтылды. Ошондой эле, келечектеги окуу китебин түзүүчүлөргө кандай критерийлерге басым жасоо керектиги жөнүндө сунуштар камтылды.

3-бөлүм «Кыргыз адабиятын өзбек мектептеринде үйрөтүүнүн өзгөчөлүктөрү» деп аталат. Кыргыз адабиятын өзбек тилдүү мектептерде окутууда окуучуну кыргыз элинин улуттук маданияты, тарыхы менен тааныштыруу, ошондой эле аларга бул категориялардын ичинде эки элдин карым-катышы чоң экендигин билдирүү биринчи орунда турат. Программадагы чыгармалар анализденип, өзбек адабиятынын окуу программасы менен салыштырылды. Андагы окшоштуктар, айырмачылыктар көрсөтүлүп, жалпылыктар аркылуу мугалим кыргыз адабияты сабагын эффективдүү өтүүгө болорлугу каралды. Мисалы, 5-класста жомокторду окутуунун өзгөчөлүктөрү «Алтын куш», «Акыл Карачач» жомоктору, көркөм текстти автордун позициясы менен байланышта интерпретациялоонун жолдору жана ыкмалары Тоголок Молдонун «Жер жана анын балдары» поэмасы аркылуу, 6-класста салт ырларын окутуу боюнча эки элдин эмгек, салт ырларын салыштыруу жана 9-класста интерактивдүү усулдарды пайдалануунун ыктары А.Саспаевдин «Татым туз» чыгармасынын мисалынын негизинде көрсөтүлдү.

Ошондой эле, өзбек мектептеринде кыргыз адабиятын окутууда ийримдердин, класстан тышкары иштердин мааниси зор экендиги белгиленип, окутуунун жана тарбиялоонун өзгөчөлүктөрү жөнүндө сөз болот.

Диссертациянын **II** главасы «**Өзбек мектептеринде кыргыз адабиятын өзбек адабияты менен байланышта окутуунун методикасы**» деп аталып, анда өзбек жана кыргыз адабиятын байланыштырып окутуунун илимий-теориялык табияты, мүнөздөмөсү жана аны үйрөтүүнүн максат-милдеттери, дидактикалык принциптери, негизги белгилери, критерийлери жана компоненттери талдоого алынды. Адабият сабагын өзбек, тажик мектептеринде окутуу башка улуттагы окуучулардын жашап жаткан түпкүлүктүү элдин тилин, тарыхын, маданиятын, каада-салтын үйрөнүүгө багыттайт жана ошол элдин патриоттору болууга, эли-жерин сыйлоого үндөйт. Ошондой эле, аларга руханий байлык берип, адеп-ахлактык мамилелерди жөнгө салат. Эки элдин жашоо-тиричилигинин нарктык үлгүлөрүн, кептик дараметин салыштырып, чыгармалар аркылуу дүйнө таанымын кеңитет. Эң негизгиси, адабият сабагы аркылуу түпкүлүктүү элдин тилин, мамлекеттик тилин – кыргыз тилин сыйлоого тарбияланат.

Диссертацияда кыргыз адабиятын өзбек адабияты менен байланышта окутуу бирдиктүү бир система катары каралат. Анткени эки предметтин тилдик өзгөчөлүгү гана башка болбосо, окуучуларды үйрөтүүчү көндүмдөрү, талаптары негизинен бирдей. Бул боюнча улуттук мектептерде орус ада-

биятын окутуунун өзгөчөлүктөрүнө токтолгон окумуштуулардын (Л.А.Шейман, М.А.Зальдинер, М.Хакуашева, А.В.Рыжевалова, К. Мальцева) пикирлерине, тажрыйбаларына таянуу менен өзбек мектептерде кыргыз адабиятын өзбек адабияты менен байланышта окутуунун принциптери төмөнкүлөр деп белгиледик:

1. Өзбек адабияты менен кыргыз адабиятын байланыштырып окутуунун жалпылык принциби. Өзбек эли кыргыз эли менен кылымдардан бери жанаша жашап келген калктардан. Алардын дини бир, тили тектеш, жашоо образы дээрлик окшош. Андыктан, эки элдин адабий чыгармаларынын жаралыш мазмунунда болобу, маани-мазмундук, идеялык-тематикалык жаатта болобу жалпылыктар миндеп саналат. Ошондой эле, адабий-теориялык маселелер да ушул принциптин негизинде ишке ашат.

2. Өлкө таанытуучулук принциби. Бул принцип өз ичине лингвоөлкө таануу жана мекен таануу подпринциптерин камтыйт. Өзбек окуучусуна кыргыз элинин адабиятынын кеп байлыктары аркылуу анын тарыхын, маданиятын, каада-салтын, жашоо-тиричилигин, жаратылыш кооздуктарын, белгилүү инсандардын, авторлордун эмгектерин тааныштырабыз жана тандалып алынган материалдар аркылуу кыргыз элинин руханий дүйнөсүн, кеп чеберчилигинин өзгөчөлүктөрүн үйрөтөбүз. Ошондой эле өз Мекенинин татыктуу жараны болууга тарбиялайбыз.

3. Салыштырып-байланыштырып окутуу принциби. Берилген адабий материалдардын негизинде кыргыз адабиятынын теориялык-мазмундук материалдарын салыштыруу жана элдик оозеки үлгүлөрдүн (жомоктор, эпостор, поэмалар, дидактикалык чыгармалар), жалпы орток түрк чыгармаларынын өзбек, кыргыз тилинде берилишин, тилдик каражаттардын колдонулуш өзгөчөлүгүн, акын-жазуучулардын чыгармаларда пейзаждык сүрөттөөлөрдү, каармандын портретин түзүүдөгү чеберчилигин, окуя болгон мезгилди, тарыхый доорду салыштыруунун негизинде ишке ашат.

4. Этномаданий билим берүү принциби. Бул принципти жетекке алганыбыздын себеби, өзбек окуучусуна кыргыз элинин өзүнө гана таандык этномаданий өзгөчөлүктөрүн үйрөтөбүз. Кыргыз адабиятындагы кайсы гана көркөм чыгарманы албайлы кыргыз элине гана таандык маданий турмушу, турмуш-тиричилиги, каада-салт, үрп-адатындагы тарбия берүүчүлүк үлгүлөрү бар. Демек, ушул өңүттөн караганда бул принциптин колдонулушу туура деп эсептейбиз.

5. Кеп ишмердүүлүгүн өстүрүү же коммуникативдүүлүк принциби. Эксперименттик тажрыйбаларды жүргүзүү учурунда өзбек окуучуларынын тил билүү деңгээли ар түрдүү экендиги байкалды. Кыргыз, өзбек эли аралаш жайгашкан жерлерде окуучулардын кыргыз адабий тилинде сүйлөөсү мыкты, кебинде көркөм сөз каражаттардын колдонулушу, кырдаалга карай салышты-

рууларды колдонуусу эркин экендиги аныкталды. Ал эми өзбек эли жыш отурукташкан жерлерде окуучулардын кыргыз тилинде сүйлөөсү аксагандыгы, кыргыз кебин кураштыра албагандыгы, айрым тыбыштарды, сөздөргө мүчөлөрдү улоодо кыйынчылыктардын болуп жаткандыгы билинди. Андыктан, кыргыз адабияты предметинин алдында окуучунун кырдаалга карай кеп ишмердүүлүгүн өстүрүү да негизги талаптардын бири болуп саналат.

6. Кыргыз адабиятын өзбек адабияты жана башка предметтер менен интеграциялоо принциби. Соңку мезгилдерде маалымат технологияларынын окуучулар арасында көп колдонулушу, өзбек окуучусу гана эмес, дүйнө жүзүндөгү окуучулар маалыматтарды интернет түйүндөрүнөн алышы, китептин материалдарын көп окубашы билим берүү системасына залакасын тийгизүүдө. Демек, мындай учурда окуучулардын билим алуусун бир бүтүндүккө бириктирүү зарылдык болуп калды. Кыргыз адабияты предметин кыргыз, өзбек тили, адабияты, тарых, адеп, философия, география ж.б.у.с. предметтер менен байланышта окутуу сабактын эффективдүүлүгүн арттырат

Практикалык жактан принциптерди колдонулушун эксперименттик иштерде аныктап, жыйынтыктарын Ч.Айтматовдун чыгармаларын 5-6-класста окутуу боюнча ыкмалардын колдонулушу аркылуу көрсөтүп бердик.

Ал эми ушул эле главанын 2-бөлүмү «Кыргыз адабиятын өзбек мектептеринде окутууда өзбек жана кыргыз адабияттарын интеграциялап үйрөнүүнүн жолдору, ыкмалары» деп аталып, аталган предметтерди интеграциялап билим берүүдө бир топ эффективдүү жыйынтык берери тажрыйбабызда аныкталды.

Өзбек тилдүү мектептерде кыргыз адабиятын өзбек адабияты жана башка предметтерди кошо интеграциялоо өзбек окуучусунун адабий билимдерин гана өркүндөтпөстөн, эң башкысы кыргыз элинин патриот адамы болууга, ошону менен бирге өз эне тилиндеги адабияттын түпкү мурастарын, маданиятын салыштырууга, тыянак чыгарууга үйрөтөт. Ички предметтик байланыштар адабий теориялык маселерди андан да терең түшүнүүсүнө жардам берет. Ал эми тышкы предметтик байланыштар болсо окуучуну ар тараптуу калыптандырууга, ой жүгүртүүсүн, дүйнө таанымын өстүрүүгө, бир сөз менен айтканда көп жактуу интеллектин байытууга өбөлгө түзөт. Бул главада кыргыз адабияты менен өзбек адабиятын байланыштырып жана интеграциялап окутуунун бир нече ыкмалары сунуш кылынып, алардын жүрүшү баяндалды. Айрым мугалимдердин (О.Рузиева, Г.Кочкорбаева), методисттердин (М.Тешебаев, Э.Абдурасулова) эмгектери үйрөнүлдү жана иште чагылдырылды.

Диссертациянын **3-главасы «Педагогикалык эксперименттин жүрүшү жана жыйынтыктары»** деп аталып, өзбек тилдүү мектептердеги адис маселеси жөнүндө, мектеп мугалимдеринин окуу программалары, окуу китептери менен камсыз болушу иликтөөгө алынды жана изилдөө ишибиздин мазмунуна карай өзбек окуучуларынын адабий билимдерин текшерүү мак-

сатында текстти кабыл алуусу, оозеки баяндап берүүсү жана аны жазуу иши аркылуу баяндоосу талдоого алынды.

Илимий-изилдөө ишибиздин констатациялоочу жана жыйынтыктоочу эксперименти учурунда өзбек мектептеринин адис мугалимдер менен камсыздалышы боюнча да маалыматтар такталды. Кыргызстандын түштүк аймагындагы Ош шаарынын жана Ош, Жалал-Абад облустарынын 20 мектептин кыргыз тили жана адабияты мугалимдеринин адистигин карап көргөндө адис мугалимдердин аздыгы, учурда бул предметти окуткандар сырттан окуу бөлүмүндө окуп жаткандардын санынын көптүгү байкалды. Кыргыз адабиятын бөтөн тилдүү аудиторияга окутууда сөзсүз адис мугалимдердин сабак өтүшү жакшы көрсөткүчтөрдү берерине ынандык. Анткени, сырттан окуп билим алгандар же кошумча билимин өркүндөтүп сабак берип жаткан мугалимдер чыгармаларды балага түшүндүрүүдө баш-аламан ыкмалардын колдонгондугун, сөздүктөр менен иштебегендигин, тилдик каражаттардын кандай колдонулуп жаткандыгына маани бербегендигин, эки элдин адабий мүмкүнчүлүктөрүн салыштырууда көптөгөн каталарга жол бергендигин же предметке тиешелүү айрым маселелерди таптакыр көз жаздымынан калтырганын байкадык.

Жогорудагы кемчиликтер менен кошо мугалимдер тигил же бул чыгарманы өтүүдө окуп берүү жана окуучуларга окутуу аркылуу түшүндүрөөрү аныкталды. Заманбап инновациялык-интерактивдүү ыкмалардын чар-жайыт колдонулушу да, окуучулардын чыгарманы толук түшүнүүсүнө бөгөт болду жана окуу программасындагы айрым бир чыгармалар таптакыр эле өтүлбөй калды.

Мугалимдердин жакшы сабак өтүшү үчүн маалымат булактарынын, окуу-усулдук колдонмолордун жана окуу китептеринин толук кандуу болушу сабактын натыйжалуулугун арттырат. Биз бул жагдайдын абалы канчалык деңгээлде экендигин карап чыкканда, төмөнкүдөй жыйынтыктар чыкты.

Таблица 3.1. – Зарыл болгон маалымат булактарынын эсеби боюнча:

Тематикалар боюнча жабдылышы	Ош шаары боюнча	Ош облусу боюнча	Жалал-Абад облусу боюнча
Окуу программасы	12%	8%	10%
Окуу-усулдук колдонмолор	20%	17%	15%
5-класстар үчүн окуу китеби	68%	67%	60%
6-класстар үчүн окуу китеби	63%	65%	67%
7-класстар үчүн окуу китеби	89%	93%	95%
8-класстар үчүн окуу китеби	94%	95%	98%
9-класстар үчүн окуу китеби	97%	96%	98%
Окуучулар үчүн кошумча көркөм адабияттар	52%	45%	37%
Техникалык каражаттардын (телевизор, акылдуу доска, проектор, DVD, CD дисктери ж.б.у.с)	40%	32%	28%

Мугалимдер үчүн окуу программалары менен камсыздоо өтө төмөн деңгээлде экендигин байкадык. Мугалимдердин көпчүлүгү китептин мазмунуна карай эле, календардык-тематикалык планды түзүп, иш жүргүзүшөт.

Окуучулардын кыргыз адабиятынын материалдарын кандайча кабыл аларын, жазуу жана оозеки формада канчалык түшүндүрүп берерин билүү максатында класстын өзгөчөлүгүнө карай 5-9-класстын окуучуларына фольклордон жана жазма адабияттан тексттер берилди. Бул эксперименттик бөлүктө өзбек-кыргыз тилдүү мектептин, орус-өзбек тилдүү жана өзбек тилдүү мектептин окуучулары катышты. 5-6-класска жомоктон үзүндүлөр, 7-8-класска Ч.Айтматовдун «Биринчи мугалим» чыгармасынан, 9-класска Жеңижоктун өмүрүнөн үзүндүлөр берилди. Мугалим балдарга тексттерди окуп, түшүндүрүп бергенден кийин, окуучулардын түшүнүүсүн оозеки сурады жана баяндама жаздырды. Ошондогу абал төмөнкүдөй көрсөткүчтөрдү көрсөттү:

Таблица 3.2. – Мектептер боюнча окуучулардын кыргыз адабиятынын материалдарын кабыл алуу абалы

Мектептер	Класс-тар	Топтор, денгээлдер	Жазма кеби		Оозеки кеби		Жалпы текстти түшүнүүсү	
			Окуучунун саны	% м-н	Окуучунун саны	% м-н	Окуучунун саны	% м-н
Өзбек-кыргыз тилдүү мектептер	5-6	Текшерүүчү	45		45		45	
		Жогорку	13	28,8	19	42,3	19	42,2
		Ортоңку	17	37,7	18	40	20	44,5
		Төмөнкү	15	33,5	8	17,7	6	13,3
	7-8	Текшерүүчү	49		49		49	
		Жогорку	20	40,8	28	57,2	25	51,0
		Ортоңку	17	34,6	13	26,5	15	30,6
		Төмөнкү	12	24,6	8	16,3	9	18,4
	9-10	Текшерүүчү	37		37		37	
		Жогорку	13	35,18	18	48,6	20	54,1
		Ортоңку	14	37,8	12	32,45	12	32,4
		Төмөнкү	10	27,02	7	18,9	5	13,5
Орус-өзбек тилдүү мектептер	5-6	Текшерүүчү	40		40		40	
		Жогорку	18	45	21	52,5	21	52,5
		Ортоңку	13	32,5	12	30	15	37,5
		Төмөнкү	9	22,5	7	17,5	4	10
	7-8	Текшерүүчү	39		39		39	
		Жогорку	17	43,5	21	53,8	22	56,4
		Ортоңку	16	41,2	13	33,4	11	28,2
		Төмөнкү	6	15,3	5	12,8	6	15,4

	9-10	Текшерүүчү	30		30		30	
		Жогорку	17	56,6	21	70	22	73,4
		Ортоңку	9	30,1	6	20	5	16,6
		Төмөнкү	4	13,3	3	10	3	10
Өзбек тилдүү мектеп	5-6	Текшерүүчү	35		35		35	
		Жогорку	10	28,7	12	34,28	11	31,5
		Ортоңку	15	42,8	17	48,5	14	40
		Төмөнкү	10	28,5	6	17,17	10	28,5
	7-8	Текшерүүчү	33		33		33	
		Жогорку	10	30,3	9	27,4	9	27,2
		Ортоңку	17	51,5	12	39,3	19	57,5
		Төмөнкү	6	18,2	11	33,3	5	15,3
	9-10	Текшерүүчү	36		36		36	
		Жогорку	11	30,57	10	27,77	14	38,88
		Ортоңку	15	41,66	17	47,22	13	36,12
		Төмөнкү	10	27,77	9	25,01	9	25

Жогорудагы көрсөткүчтөргө токтоло турган болсок, кыргыз-өзбек тилдүү мектептердин окуучуларынын тексттин жалпы мазмунун жазып берүүсү, түшүнүүсү жана оозеки баяндоосу орус-өзбек жана өзбек тилдүү мектептин окуучуларынын билгичтигине салыштырмалуу бир кыйла жогору болгон. Демек, окуучунун текстти түшүнүүсү, сүйлөөсү жана жазуусу отурукташкан калктын жайгашуусунан да көз каранды экендиги аныкталды.

Бул тажрыйбага Араван районунун А.Саломов мектебинен 150 окуучу, Кара-Суу районунун Ч.Айтматов атындагы окуу-тарбия мектеп-комплекси 100, Ош шаарынын №23 Панфилов атындагы орто мектебинен 75 окуучу катышты.

Өзбек тилдүү мектептердин 5-класстарында биз сунуштаган ыкмалар менен «Акыл Карачач» жомогу, Тоголок Молдонун «Жер жана анын балдары» поэмасы, 6-класстарга салт ырлары, 9-класстарга А.Саспаевдин «Татым туз» чыгармалары өтүлдү.

Байкоо класстарында чыгармалар салттуу ыкмалар менен түшүндүрүлүп, сөздүк менен иштөө, окуганын айтып берүү, сүйлөм түзүү сыяктуу ыкмалар колдонулган. Ал эми тажрыйба класстарында 5-класста «Акыл Карачач» жомогун өтүүдө, окуучулар «чечен» сөзүнүн маанисин чечмелешкен, топторго бөлүнүп, чыгарманы бөлүктөргө бөлүп окушкан, бири-бирине түшүндүрүшкөн, суроо беришкен, талкуулашкан, өзбек элинин жомоктору «Кедейдин кызы», «Хуснобад» менен салыштырышкан. Жаңы сөздөр менен иштешкен, аларды кебинде пайдаланып сүйлөөгө аракет кылышкан.

Ушул эле класста Тоголок Молдонун «Жер жана анын балдары» поэмасы автордун позициясы менен интерпретацияланып, окуучулар алгач жер,

суу, шамал, от, жамгыр жөнүндөгү түшүнүктөрүн, алардын адам баласына пайдалуу, зыян жактарын оозеки баяндап айтып беришкен. Тоголок Молдонун өмүрү, чыгармачылыгына кызыгып, өз алдынча «Телибай тентек», «Кемчонтой» чыгармаларын окуп келишкен жана Тоголок Молдонун туулган күнүнө карата салтанаттуу кече уюштурушуп, «Жер жана анын балдары» поэмасын сахналаштырып аткарып, ырларын көркөм окушкан. Негизги жетишкендиктери болуп, чыгарманы терең түшүнүүгө, андагы окуяны сүрөттөп айтууга, өзбек элинин элдик оозеки чыгармачылыгынан, акындардын суу, жер, от, шамал жөнүндөгү ырларына салыштырууга, көркөм окууга үйрөнүшкөн.

6-класстарда «Каада-салт ырлары», «Эмгек ырлары» деген темалар өтүлөт, биз сунуштаган ыкма боюнча аудио-видео техникалык каражаттары колдонулуп, эки элдин бешик ырлары, балага арналган жөрөлгөлөрү, кишини акыркы сапарга узатуудагы ырым-жырымдар, кошоктун айтылышы, анын мааниси тууралуу маалымат алышкан. Эки элдин маданиятындагы жалпылыктарды, айырмачылыктарды, бешик ырларындагы тилдик каражаттардын окшоштугун, ырлардагы уйкаштыкты, айтылуу өзгөчөлүктөрүн билишкен. Салт ырлары аркылуу кыргыз элинин маданиятын таанып-билишкен. Ал эми эмгек ырлары «Оп майда», «Бекбекей», «Шырылданды» үйрөтүүдө аудио каражаттар колдонулуп, балдардын обон созуп ырдоосуна, тууроосуна шарт түзүлгөн. Кыргыз элинин жакадагы, жайлоодогу жашоосу видеослайд менен чагылдырылып, окуучунун кыргыз адабиятына болгон кызыгуусу арткан жана Ош шаарынын, Ош облусунун мектептеринин арасында өткөрүлгөн 21-февраль – Бүткүл дүйнөлүк Эне тили күнүнө карата арналган фестивалда катышып, байгелүү орундарга ээ болушту.

9-класстарга А.Саспаевдин «Татым туз» чыгармасын интерактивдүү ыкмалардын бири «Тыным менен окуу» стратегиясы менен сабак өттүк. Мында негизинен балдарга чыгарма эмне тууралуу сөз боло тургандыгы жөнүндө багыт берилип, сабактын башында эссе жазууга жана чыгарманы окуп, түшүнүп бүткөндөн кийин кайра эссени жазуу тапшырмалары берилди. Бул тапшырмалар менен окуучунун чыгарманы түшүнгөнүн канчалык кагазга түшүрө алат, чыгармадагы берилген идеянын канчалык күчтүү экенин, татым туздун адам баласынын жашоосундагы ролу жөнүндө, окуучунун чыгармага чейин ою жана чыгармадан кийинки ойлору талданып иликтенди. Натыйжада байкоо класстары менен тажрыйба класстарында фольклордук жана акын-жазуучулардын чыгармаларынын тексттерин түшүнүүдө байкоо класстарында көрсөткүчтүк пайыз орто эсеп менен 34,92% болсо, тажрыйба тобунда 10%га өсүш болгон.

Ал эми кыргыз адабиятын өзбек адабияты менен байланышта окутуунун принциптерин ишке ашыруу боюнча бир нече ыкмаларды колдонуу менен принциптердин натыйжалуулугун аныктадык. Берилген принциптер-

дин негизинде 5-6-класстарда Ч.Айтматовдун чыгармаларын окутуунун өзгөчөлүктөрүн карадык. Анда 5-класска Ч.Айтматовдун өмүрү-чыгармачылыгын, «Атадан калган туяк» аңгемесин окутууда, өлкө таанытуучулук, этномаданий билим берүү принцибинин негизинде окутулду. Өзбек окуучулары Ч.Айтматовдун өмүр-чыгармачылыгы менен өзбек адабияты сабагында тааныш болушат, ошондуктан аларга тааныш эмес маалыматтарды берүү максатында Ч.Айтматовдун «Балалыгым» чыгармасын сунуштадык. Окуучулар бул сабакта жазуучунун чоң энесинин сабаты ачылбаса да кошокторду, элдик ырларды, жомокторду айткандыгы жана дайыма ак элечек кийип жүргөндүгү, мындай элечекти нарктуу байбичелердин кийгендиги тууралуу айтылат. Окуучулар текстти тыным менен угушат. Кыргыздын үй-бүлөсүндөгү чоң эненин тарбиясы, балага карата мамилеси, элдик ырлар, кошоктор тууралуу талкуу жүргүзүшөт. Өздөрүнүн чоң энелерине салыштыруу мүмкүнчүлүгү артат. Экинчи тынымда элдин жайлоого көчкөндүгү, 5-6 жашар баланын тайга олтурушу, жайлоонун сүрөттөлүшү кыргыз элинин жашоосунан кабар берет. Жазуучунун балалыгы тууралуу айтылган аңгемеси өзбек окуучусун кайдыгер калтырбайт. Ал керемет жаратылышы бар Кыргызстанда туулганына жана улуу жазуучу Ч.Айтматовдун бала кезинен таасирлене алат. Бул сабакты өтүүдө жазуучунун китептерин, ал жөнүндөгү документалдуу фильмдерди, ырларды, сүрөттөрдү пайдаланса болот. Ошондой эле, кыргыз жаратылышын чагылдырган видеослайдды көрсөтсөк болот.

7-класстын окуу программасында А.Осмоновдун «Ата-Журт», «Ата-Журтум» ырлары окутулат, ушул эле ырлар өзбек адабиятында да сунушталат. Окуучулар ырдагы сөздүн табиятын кыргыз тилинде жана эне тилинде талдоого мүмкүнчүлүк ачылат. Котормодогу сөздөрдүн, уйкаштыктын канчалык ыктуу берилгендигин, сөздөрдүн лексикалык маанисин ача билишет. Ал эми кыргыз адабиятын, өзбек адабияты, кыргыз тили жана башка предметтерди кошуп интеграциялап өтүү ыкмасы ийримдин сабактарында пайдаланылды. Окуучуларга бул сабакта Жеңижоктун «Аккан суу» ыры өтүлгөн. Окуучулар сабакта адабияттын теориялык маселелери менен таанышкан, көркөм окушкан, сүрөт тартышкан, ырдашкан жана ролдук оюндарды аткарышкан. Ошондой эле окулган тексттин мазмуну география, биология, медицина, философия илимдери менен байланышып, окуучунун дүйнө таанымын жогорулаткан. Жыйынтыктап айтканда, байкоо класстардын текстти түшүнүү пайызы 54,43%ды түзгөн. Биз сунуштаган ыкмалардан кийин пайыздык көрсөткүч 12,43%га жогорулаган. Өзбек адабияты менен кыргыз адабиятын салыштырып окутуу боюнча мындан башка бир топ эксперименттик тажрыйбалар өткөрүлдү жана өзүнүн эффективдүүлүгүн көрсөттү. Окуу өз эне тилиндеги чыгарма менен кыргыз адабиятындагы чыгарманы салыштыруу аркылуу:

- жазуучулардын өмүр-баянына кызыгат;
- чыгарманын жаралыш доорун аныктай алат, тилдик каражаттардын эки тилде колдонулушуна маани берет;
- каармандардын аракетин, портретин түзүүдө, оң же терс каармандарга ажыратууда, элдик айтуучулардын, жазуучулардын чыгармачыл дараметин байкай алат.
- троптун түрлөрүн эки тилде канчалык образдуу колдонулгандыгын ажыратат.
- бул же тигил чыгарманы салыштыруу аркылуу эки элдин жалпы маданияты менен кеңири таанышат ж.б.
- чыгармаларды салыштыруу аркылуу сөздүк кору байыйт, кеп чеберчилиги өнүгөт;
- салыштыруу аркылуу адабияттын – искусство катары орду чоң экендигин түшүнөт жана өз элинин патриоту болууга тарбияланат ж.б.у.с.

Ошентип, 3-главада педагогикалык эксперименттин жыйынтыктары жана жүрүшү берилип, окутуу процессинде биз сунуш кылган ыкмалар колдонууга жарамдуу экени жана окуу-тарбиялык ишинде алгылыктуу натыйжа берери тастыкталды.

Илимий иштин корутундусу

Өзбек тилдүү мектептерде кыргыз адабиятын окутуунун илимий-теориялык маселелерин талдап, иликтөө менен кыргыз адабияты менен өзбек адабиятын байланыштырып окутуунун дидактикалык принциптерин, жалпы негиздерин иштеп чыгууда төмөнкүдөй жалпы корутундуга келдик:

Диссертациялык иш алдыга коюлган милдеттерге ылайык аткарылды.

Биринчи милдет боюнча окутуу өзбек тилинде жүргүзүлгөн мектептерде кыргыз адабиятын окутуунун тарыхы, учурдагы абалга чейин изилденди жана окутуунун жалпы теориялык-методикалык проблемалары үйрөнүлүп, окуу программаларына, окуу китептерине анализ жүргүзүлдү жана мындай жыйынтыктарды айтуу зарыл деп табылды: Окуу программасында берилген сааттардын көлөмүн стандарттын талабына ылайык келтирүү; жазуу жумштарына, сөз өстүрүү иштерине берилүүчү саат эсебин тактап көрсөтүү; теориялык маселелерди, көркөм чыгармаларды өтүүдө мугалим колдонуучу окуу-усулдук колдонмолордун, адабияттардын, маалымат булактарынын тизмесин так көрсөтүү; тигил же бул чыгарманы өтүүдө күтүлүүчү натыйжалардын эффективдүү болушу үчүн колдонулуучу усул-ыкмаларды сунуштоо; адабий тек, жанрлар боюнча билим берүүдө эмнеге өзгөчө көңүл буруу керек экендигин көрсөтүү; кошумча окуу жана жаттоо үчүн материалдардын кызыктуулугуна, баланын кабыл алуусуна, психологиясына көңүл буруу; окуучуларга берилүүчү тапшырмалардын, суроолордун катарын

жеңилден оорго карай принцибине таянып түзүү ж.б.у.с.

Окуу китептери боюнча: тил жатыктыруу үчүн тексттен урунттуу бөлүктөрдү бөлүп, жаттоо үчүн тапшырмаларды берүү; сөздүк менен иштөөдө сөздүктүн түрлөрүнө токтолуу, мисалы, түшүндүрмө, котормо, антонимдик, синонимдик, омонимдик ж.б.у.с. Чыгармадан тарбиялык идеяларды сууруп чыгып, проблемалуу суроолорду окуучулардын алдына коюу; адабий-теориялык маселелерге кайрылуу жана аны ыктуу пайдалануу үчүн китепке кыска маалыматтык справка жана суроолордун топтомун берүү.

Жогорудагы белгиленген сунуштарды келечектеги окуу программасын түзүүчүлөр, окуу китептеринин авторлору эске алууга тийиш деп ойлойбуз.

Экинчи милдетке ылайык: Кыргыз адабиятын окутуунун өзгөчөлүктөрүнө токтолуу жана окутуунун эффективдүү ыкмаларын, жолдорун иштеп чыгуу, мектеп мугалимдеринин тажрыйбасын топтоо, жыйынтыктоо, билим берүүчүлүк жана тарбиялоо мүмкүнчүлүктөрүн анализдөө болгондуктан, бул багытта орус жана жалпы советтик, анын ичинде кыргыз методистеринин эмгектерине токтолдук. Мектеп мугалимдеринин иш тажрыйбаларын үйрөндүк жана аларды иштеп чыктык.

Үчүнчү милдет боюнча: Өзбек жана кыргыз адабиятын интеграциялап окутуунун дидактикалык талаптарын, байланыштырып окутуунун принциптерин окумуштуулардын пикирлерине, көз караштарын таянып, өзбек мектептердин кыргыз адабиятын үйрөнүү боюнча дидактикалык принциптерин иштеп чыктык жана интеграциялоонун майнаптуу ыкмаларын мектеп мугалимдерине сунуш кылдык. Мектеп тажрыйбаларын, методисттердин эмгектерин, окуучулардын иштерин, анкетага берген жоопторун жалпылаштырдык жана кыргыз адабиятын окутуунун методикалык системасын иштеп чыгуу менен аны эксперимент жолу менен текшерип, анализдедик. Мектептеги билим берүүнүн абалы адистен жана адис окутууда пайдаланган каражаттардан (окуу китептери, окуу-усулдук колдонмолор, көрсөтмө каражаттар, дидактикалык материалдар ж.б.у.с.), негизгиси, окутуунун майнаптуу ыкмаларын колдонуудан түздөн-түз көз каранды. Ошондой эле, кыргыз адабияты (анын ичинде кыргыз тили) предметине мектеп жетекчилигинин көңүл буруусу да негизги орунда турат. Анткени предметти окутууда материалдык жактан камсыздоо (окуу кааналары, техникалык каражаттардын, окуу-усулдук колдонмолордун ж.у.с. шарттардын), о.э. татыктуу адистин кыргыз адабиятын окутушу жакшы көрсөткүчтөрдү берерин белгиледик.

Төртүнчү милдет боюнча: Биздин сунуш кылган илимий-методикалык сунуштар өзбек мектептеринде кыргыз адабиятын окутууну жакшыртууга жардам берерин тастыктады.

Практикалык сунуштар: учурда өзбек мектептеринде кыргыз адабияты предмети жумасына 1 саат гана өтүлөт, мына ушул саат көбөйтүлсө; окутуу өз-

бек тилинде жүргүзүлгөн мектептер кыргыз адабияты окуу китептери жана окуу программалары жана окуу-усулдук колдонмолор, техникалык каражаттар (акылдуу доска, DVD, проектор ж.у.с.) менен толук камсыз болсо; окуу китептерин түзүүдө окуучулардын аймактык жашоо, тил билүү өзгөчөлүктөрү каралса; окуучулардын жаш өзгөчөлүгүнө карата көркөм-адабий чыгармалар (кортормосу менен) иштелип чыкса.

**Изилдөөнүн мазмуну жана жыйынтыктары
төмөндөгү эмгектерде чагылдырылган:**

1. **Байтикова, Б.** Өзбек мектептеринде кыргыз адабиятын окутууда интерактивдүү усулдарды пайдалануу [Текст] / Байтикова Б. // ОшМУнун жарчысы, 2012. – № 1. – 56-59-бб.

2. **Байтикова, Б.** Өзбек мектептеринде кыргыз элинин салт ырларын окутуу [Текст] / Байтикова Б., Байтиков Б. // ОшМУнун жарчысы, 2012. – № 1. – 60-63-бб.

3. **Байтикова, Б.** Өзбек мектептерде кыргыз адабиятын окутуунун жолдору [Текст]: окуу-усулдук колдонмо / Байтикова Б. – Ош, 2014. – 158 б.

4. **Байтикова, Б.** Өзбек мектептеринин 5-классынын кыргыз адабияты сабагында жомокторду окутуу [Текст] / Байтикова Б. // ОшМУнун жарчысы. – 2012, атайын чыгарылыш. – 95-98-бб.

5. **Байтикова, Б.** Ч.Айтматовдун «Атадан калган туяк» аңгемесин 5-класста окутуунун өзгөчөлүктөрү [Текст] / Байтикова Б. // Известия ВУЗов Кыргызстана. – 2015. – №5. – 84-87-бб.

6. **Байтикова, Б.** Кыргыз адабияты предмети боюнча класстан тышкаркы иштерди жүргүзүү жана ийримде иш алып баруунун жолдору [Текст] / Байтикова Б., Нарымбаева Э. // Известия ВУЗов Кыргызстана. – 2015. – №6. – 285-288-бб.

7. **Байтикова, Б.** Окутуу өзбек тилинде жүргүзүлгөн мектептерде кыргыз адабиятын окутуунун тарыхы [Текст] / Байтикова Б., Байтиков Б. // ОшМУнун жарчысы. – 2015. – № 4. – 82-86-бб.

8. **Байтикова, Б.** Принципы взаимосвязанного изучения кыргызской и узбекской литературы в школах Кыргызстана с узбекским языком обучения [Текст] / Байтикова Б. // Научный журнал «Новый университет». – Москва, 2016. – №5. – 16-18 сс.

9. **Байтикова, Б.** Из истории преподавания кыргызской литературы в школах Кыргызстана с узбекским языком обучения [Текст] / Байтикова Б. // Международный научный журнал «Ученый XXI века». – Москва, 2016. – №5. – 1. – 54-58 сс.

Байтикова Бактыгуль Батырбековнанын «Окутуу өзбек тилинде жүргүзүлгөн мектептерде кыргыз адабиятын окутуунун илимий-методикалык негиздери» аттуу темадагы **13.00.02 – окутуунун жана тарбиялоонун теориясы менен методикасы** (кыргыз адабияты) адистиги боюнча педагогика илимдеринин кандидаты даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясына

РЕЗЮМЕ

Түйүндүү сөздөр: улуттук мектеп, окуу китептери, байланыштырып окутуу, текстти интерпретациялоо, интерактивдүү методдор, көркөм окуу, интеграциялоо, аңгемелешүү ыкмасы, салыштыруу, кеп ишмердүүлүгү, пафос, стиль

Изилдөөнүн объектиси: Окутуу өзбек тилинде жүргүзүлгөн мектептеринде кыргыз адабиятын 5-9-класстарда окутуу процесси алынды.

Изилдөөнүн максаты: Окутуу өзбек тилинде жүргүзүлгөн мектептерде кыргыз адабияты предметин үйрөтүүнүн методикасын илимий-теориялык негизде иштеп чыгуу жана аны эксперимент жолу менен текшерүү.

Изилдөөнүн методдору: илимий-изилдөөлөрдү теориялык-методологиялык талдоо; нормативдик документтерди окуп-үйрөнүү; байкоо, анкета, тестирилөө, аңгемелешүү, алдыңкы тажрыйбаларды үйрөнүү, анализ, синтез, моделдөө, педагогикалык эксперимент.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы: Окутуу өзбек тилинде жүргүзүлгөн мектептерде кыргыз адабиятын окутуунун жалпы теориялык проблемалары талданып, жыйынтыктары жалпылангандыгы, окуу программаларына, окуу китептерине анализ жүргүзүлгөндүгү жана өзбек тилдүү мектептерде кыргыз адабиятын окутуунун өзгөчөлүктөрүнө токтолуу менен окутуунун эффективдүү ыкмалары жана жолдору сунуш этилгендиги, өзбек жана кыргыз адабияттарын байланыштырып, интеграциялап окутуунун дидактикалык талаптары, принциптери иштеп чыгылгандыгы жана кыргыз адабиятын окутуунун методикалык системасын колдонуунун натыйжалуулугу педагогикалык эксперимент аркылуу текшерилип, мектеп мугалимдерине сунушталгандыгы.

Изилдөөнүн практикалык мааниси: Илимий ишибиздеги усулдук сунуштар өзбек тилдүү мектептерде кыргыз адабиятын окутуунун натыйжалуулугун жогорулатууга салым кошот жана изилдөө ишиндеги материалдар окуу китептерин, методикалык колдонмолорду өркүндөтүүгө, ЖОЖдордо лекциялык, семинардык сабактардын мазмунун тереңдетүүгө жардам берет.

РЕЗЮМЕ

диссертации Байтиковой Бактыгуль Батырбековны на тему «**Научно-методические основы обучения кыргызской литературы в школах с узбекским языком обучения**» на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности **13.00.02 – теория и методика обучения и воспитания** (кыргызская литература)

Ключевые слова: национальная школа, учебники, взаимосвязанное обучение, интерпретация текста, интерактивные методы, выразительное чтение, интеграция, метод беседы, сравнения, речевая деятельность

Объект исследования: Процесс обучения кыргызской литературы в 5-9 классах в школах с узбекским языком обучения.

Цель исследования: Научно-теоретическая разработка методик изучения кыргызской литературы в школах с узбекским языком обучения и проверка её экспериментальным путём.

Методы исследования: Теоретико-методологический анализ научного исследования, изучение нормативных документов, наблюдения, анкетирование, тестирование, беседа, изучение передового опыта, анализ, синтез, моделирование, педагогический эксперимент.

Научная новизна исследования: Анализ общих теоретических проблем обучения кыргызской литературы в школах с узбекским языком обучения, обобщение результатов, анализ учебных программ, учебников, сосредоточение на особенностях обучения кыргызской литературы в школах с узбекским языком обучения и предложение новых эффективных методов обучения, разработаны принципы, дидактические требования интеграционного обучения взаимосвязывая узбекскую и кыргызскую литературу, проведен педагогический эксперимент результатов применения методической системы обучения и предложен учителям школ.

Практическая значимость исследования: Методические предложения научной работы помогут повысить результаты обучения кыргызской литературы в школах с узбекским языком обучения, также материалы исследования внесут вклад в совершенствование учебников, методических пособий, помогут углубить материалы лекционных, семинарских занятий вузов

SUMMARY

To the dissertation research of Baitikova Baktygul Batyrbekovna on a theme «**Scientific and methodical bases of training of Kyrgyz literature in schools with Uzbek language of training**» to search scientific degree of candidate of pedagogical sciences on specialization of **13.00.02-The methods and theory of teaching and training** (Kyrgyz literature).

Key words: National school, textbooks, the related training, interpretation of the text, interactive methods, expressive reading, integration, method of conversation, comparisons, speech activity.

Object of research: Process of training of the Kyrgyz literature in 5-9 classes at schools with the Uzbek language of training.

Purpose of research: The aim of the investigation is to work out the methodology of teaching Kyrgyz literature at Uzbek schools where teaching language is Uzbek on the scientific theoretical base and check/ control it by conducting experiments/

Methods of research: Theoretical and methodological analysis of scientific research, studying of normative documents, supervision, questioning, testing, conversation, studying advanced experiences, analysis, synthesis, modeling, pedagogical experiment.

Scientific novelty of research: Analysis of general theoretical problems of training of Kyrgyz literature in schools with Uzbek language of training, a generalization of results, the analysis of curricula, textbooks, focusing on the features of the training of Kyrgyz literature in schools with Uzbek language learning and offer new effective teaching methods developed principles, didactic requirements of integration of learning interconnect Uzbek and Kyrgyz literature, conducted pedagogical experiment results of applying methodical system of training offered to teachers and schools.

Practical significance of research: Methodical offers of scientific work will help to increase results of training of Kyrgyz literature in schools with Uzbek language of training, also materials of research will make a contribution to improvement of textbooks, methodical grants, will help to deepen materials of lecture, seminar occupations of higher education institutions.

Басууга 15.09.2017-ж. кол коюлду.
Ченеми 60x84 1/16. Офсет кагазы.
Көлөмү 1.5 б.т., Офсеттик басуу.
Нускасы 100 экз.

ЖИ “Сарыбаев Т.Т.”
Бишкек ш., Раззаков к., 51
Т.: 0 708 058 368